

SPOLEČNÝ HROB DVOU MUŽŮ SE STOPAMI SMRTELNÝCH ZRANĚNÍ ZE ŽATCE

Drahomíra Malyková – Jakub Likovský – Petr Velemínský – Petr Čech

1. ÚVOD: STŘEDOVĚKÉ VÍCEČETNÉ HROBY NA ÚZEMÍ ČECH

Problematika studia pohřebního ritu je značně rozsáhlá a zahrnuje kromě popisu vzhledu pohřebišť a hrobů, jejich orientace a polohy mrtvých, také analýzu hrobového inventáře a antropologické zhodnocení kosterních zbytků. Její součástí je i studium zvláštností nebo odchylek od všeobecných zvyklostí, mezi které patří i vícečetné pohřby.¹

Nálezy hrobů obsahujících pozůstatky více jedinců patří k zvláštnostem pohřebního ritu ve všech pravěkých a historických obdobích. U hrobů s více pohřbenými jedinci odlišujeme současné pohřbení více jedinců do jednoho hrobu od dodatečného pohřbení a také horizontální uložení těl v hrobě (vedle sebe) od vertikálního (nad sebou; *Unger 2006, 167*). Pokud hrob obsahuje ostatky více jedinců, může se také jednat o přimíšení kostí ze staršího hrobu, který byl při novém pohřbu porušen, do hrobu nového. Ve všech těchto ohledech nejsou vícečetné pohřby na pohřebišťích raně středověkých Čech příliš velkou výjimkou, i když drtivá většina zemřelých obvykle spočinula v samostatném hrobě. Vyskytují se v různém sociálním prostředí v kombinaci jedinců různého věku i pohlaví (*Unger 2006, 170*). V rámci většiny těchto společných hrobů měl však každý zemřelý jedinec vymezen jakýsi „vlastní prostor“, ať již v podobě samostatné dřevěné konstrukce či kamenného obložení, nebo rozšířeného prostoru hrobové jámy.

Velmi často jsou uváděny společné hroby dospělých a dětí. Obvykle bývají zjištěny dětské pohřby nad pohřby dospělých ve stejné hrobové jámě. Poněkud odlišná se zdá situace v případech, kdy došlo k současnému intencionálnímu pohřbení více zemřelých na stejnou úroveň (horizontální uložení) do společné hrobové jámy, často opatřené i společnou dřevěnou konstrukcí. Tyto regulérní vícenásobné hroby jsou v raně středověkých Čechách evidovány poměrně vzácně.

V některých případech lze předpokládat i současné uložení dítěte s dospělým jedincem do společného hrobu bez jasně vymezení vlastního prostoru. Jako příklad je možné uvést hrob 54/63 z Bíliny (*Váňa 1976, 434*), kde měla 50–60letá žena u pravé stehenní kosti uloženu kostru dvou až tříletého dítěte. U ostatních bílinských dvojitých pohřbů (4/62, 22/63, 37/63) popis nálezové situace ukazuje na existenci vlastního prostoru pohřbených. Situace hrobu H25 na Budči, kde byly kosti novorozence nalezeny v oblasti stehenního skeletu, neumožňuje jasnou interpretaci. Za společný pohřeb dvou jedinců je ovšem možné považovat hrob H59, v němž spočívala žena s dítětem uloženým u nohou (*Štefan – Krutina 2009, 170*). Ve Volenicích byly v hrobě č. 5 nalezeny kostry dvou asi dvouletých dětí, uložené vedle sebe a obložené vápencovými deskami. Hlouběji pod nimi byla objevena kostra velmi mladé ženy (*Zápotocký 1965, 384*). V Bašti byla v hrobě 20/76 nalezena kostra dítěte údajně položeného na tělo matky (*Skružný 1980, 214, 216*). Na pohřebišti v Praze-Motole bylo v hrobě 27 v klíně ženy věkové skupiny senilis uloženo dítě staré asi 1,5 roku (*Kovářík 1991, 87*) a v levém horním rohu hrobu 73, ve kterém byla pohřbena žena ve věku 19–30 let, byly nalezeny zlomky kostí malého dítěte (*Kovářík 1991, 97*). Jiný hrob na motolském pohřebišti (č. 142) obsahoval pohřeb muže a dítěte, ale byl vyzvednut bez bližšího určení polohy obou jedinců (*Kovářík 1991, 112–113*). V jižní části pohřebiště v Lahovicích byl do jedné hrobové jámy (č. 80-31/56) vedle ženy ve zralém věku (maturus, nad 50 let) uložen nedospělý jedinec (*Krumphanzlová a kol. 2013, 24*). Na pohřebišti v Kaníně jsou jako společný pohřeb uváděny hrob 191, ve kterém byly pohřbeni dva jedinci, dospělá žena a dítě (*Mařík 2009, 97*), a hroby 192 a 193 které jsou uváděny jako společný hrob matky s dítětem (*Mařík 2009, 97–98*); k oběma případům však chybí bližší údaje

1 Část práce vznikla za finanční podpory MK ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2014/19, 00023272) a VZ AV ČR AVOZ80020508..

o poloze zemřelých. Společný hrob dospělého jedince a dítěte, kteří leželi vedle sebe v hrobě č. 64, byl objeven v Želenicích. Na základě přítomnosti korálků v hrobě bylo pohlaví dospělého jedince určeno jako ženské (*Schmidt 1896*, 8). Hrob dvou dětí údajně pochovaných v protilehlých směrech je zaznamenán jako hrob č. 4 na raně středověkém pohřebišti u Žižic (*Schmidt 1898*, 231; *Sláma 1977*, 190).

Poměrně málo je regulérních vícenásobných hrobů obsahujících ostatky dospělých jedinců. Dnes již neověřitelné jsou údaje o dvojhrobech současně pochovaných jedinců, které pocházejí ze starších výzkumů, k nimž se nedochovala nebo nebyla vůbec pořízena dokumentace polohy jednotlivých skeletů. Navíc lidské kosterní ostatky nebyly vyzvednuty, popřípadě se nedochovaly. Snad neznámějším případem je knížecí hrob z Kolína datovaný do druhé poloviny 9. století, kde je možné na základě dostupných informací předpokládat, že šlo o společný pohřeb muže a ženy (souhrnně *Lutovský 1994*). Další čtyři společné hroby, se dvěma současně, vedle sebe pohřbenými jedinci, byly objeveny v roce 1892 v Želenicích a spadají do 11. století. Popsané případy se týkají výše zmíněného hrobu č. 64 s pozůstatky jedné dospělé osoby a dítěte a hrobů 70, 74 a 79, kde byly údajně pohřbeni vždy dva dospělí jedinci. Ti byli uloženi v protilehlých směrech, tedy jeden hlavou k západu a druhý k východu (*Schmidt 1896*, 8; *Sláma 1977*, 186–187); podobné uložení bylo identifikováno i na pohřebišti v Tušovicích, kde na dochovaném náčrtku z konce 19. století leží dva dospělí nohama k sobě a prostor mezi nimi navíc vyplňuje příčně uložená dětská kostra (*Lutovský – Smejtek 1988*, 153). Další dvojhrob uvádí K. Tomková na pohřebišti v žalovské cihelně. Jedná se o současný pohřeb pravděpodobně muže a ženy (hrob 2a/1949 a 2b/1949), jejichž paže se částečně překrývaly. Hrob byl objeven při výzkumu I. Borkovského v roce 1949. Z původně téměř kompletních skeletů se do dnešních dnů bohužel dochovala pouze část jednoho z nich (*Tomková a kol. 2012*, 94). Dvojhrob starého muže a nedospělého jedince označený jako hrob č. 117 pochází z pohřebiště u Libuše na Staré Kouřimi (*Šolle 1966*, 77, obr. 12, 269). Z Kouřimi, ze svatojiřské ostrožny, pochází i další hrob dvou současně pochovaných jedinců z prostoru kostela sv. Jiří (hrob 102; *Šolle 1969*, 96). Další nález společného hrobu je již naštěstí podrobněji publikován. Jedná se o hrob dvou dospělých mužů ze Závisti (k. ú. Lhota; *Motyková – Drda – Rybová 1978*, 192; *Motyková – Lutovský 2010*, 365; *Likovský – Velemínský 2010*, 815). Také raně středověký dvojhrob H140 (3/87), prozkoumaný v rámci archeologického výzkumu v tzv. Lumbeho zahradě na Pražském hradě v roce 1987, se dočkal podrobnější publikace, zejména v souvislosti s významem gesta v raném středověku (*Smetánka 1992*; *týž 2003*, 68–69). Z doby poměrně nedávné pochází nález dvojhrobu č. 66/06 současně pohřbených dospělých jedinců z Klecan u Prahy (*Profantová 2011*, 151). Kostry byly objeveny uložené v poloze nznak, hlavou k západu. Vzhledem k tomu, že se dochovaly ve velmi špatném stavu, bylo možné antropologicky určit pohlaví pouze u jednoho z nich, šlo pravděpodobně o ženu (*Profantová 2013*, v tisku). Při archeologickém výzkumu obchvatu Kolína v letech 2008–2010 bylo na ploše IX, na jižním okraji obchvatu, prozkoumáno 12 raně středověkých hrobů, včetně jednoho dvojhrobu dvou dospělých mužů. Hrobová jáma byla doplněna dřevěnou konstrukcí, ze které se dochovaly kúlové jámy v rozích (*Šumberová et al. 2010*, 676; *Šumberová 2012*, 41). V roce 2003 byl v Malíně u Kutné Hory objeven společný hrob dvou současně pochovaných mužů, kteří zemřeli někdy v průběhu první poloviny 13. století (*Velínský – Hošek – Stránská 2007*).

Zcela výjimečné jsou potom trojhroby. Poměrně neobvyklý je často zmiňovaný trojhrob H14 na pohřebišti z 9.–10. století v Brandýsku, kde byly nalezeny pozůstatky tří osob – muže, ženy a dítěte –, přičemž ženská a dětská lebka se nenacházely v anatomické poloze, ale byly uloženy mezi dolními končetinami ženy a dítěte (*Kytlicová 1968*). Interpretace tohoto hrobu je ale nejednoznačná a vzhledem k různé úrovni uložení kosterních pozůstatků není možno vyloučit ani dodatečný pohřeb muže (*Unger 2006*, 170). Společný pohřeb tří dospělých jedinců, kteří byli uloženi současně do jedné hrobové jámy, byl objeven na raně středověkém pohřebišti v Praze-Lahovicích (*Krumphanzlová a kol. 2013*, 24, 126). Nález raně středověkého hrobu se třemi dospělými jedinci (hrob 78, 79, 80) pochází také z Kanína. V původním uložení byly objeveny pouze dolní končetiny jedinců a lebka hrobu 78, ostatní části skeletů byly porušeny a dislokovány (*Mařík 2009*, 82, tab. 23, 207).

V rámci všech těchto vícečetných pohřbů lze za určitou zvláštní skupinu považovat společné pohřby dvou mužských jedinců se stopami smrtelných zranění. Takový dvojhrob byl objeven při výzkumu pohřebiště v Dvořákově ulici v Žatci v roce 2006.

2. POPIS NÁLEZOVÉ SITUACE A DATOVÁNÍ HROBU ZE ŽATCE

Od 90. let minulého století probíhají ve velké intenzitě záchranné archeologické výzkumy v historickém jádru Žatce i v jeho dalších částech. Jsou vyvolávány opravami a budováním nových inženýrských sítí, stavbou domů na volných parcelách a prolukách a opravami komunikací a poskytují řadu důležitých

Obr. 1. Žatec. Poloha archeologicky doloženého kostela sv. Víta a pohřebiště. Vlevo: poloha města na mapě ČR

informací. Tyto výzkumy odkryly rovněž několik očekávaných i dosud neznámých raně středověkých pohřebišť. Jedno z nich bylo objeveno v Dvořákově ulici, v místech, která byla v raném středověku součástí opevněného předhradí významného přemyslovského hradiště (obr. 1).

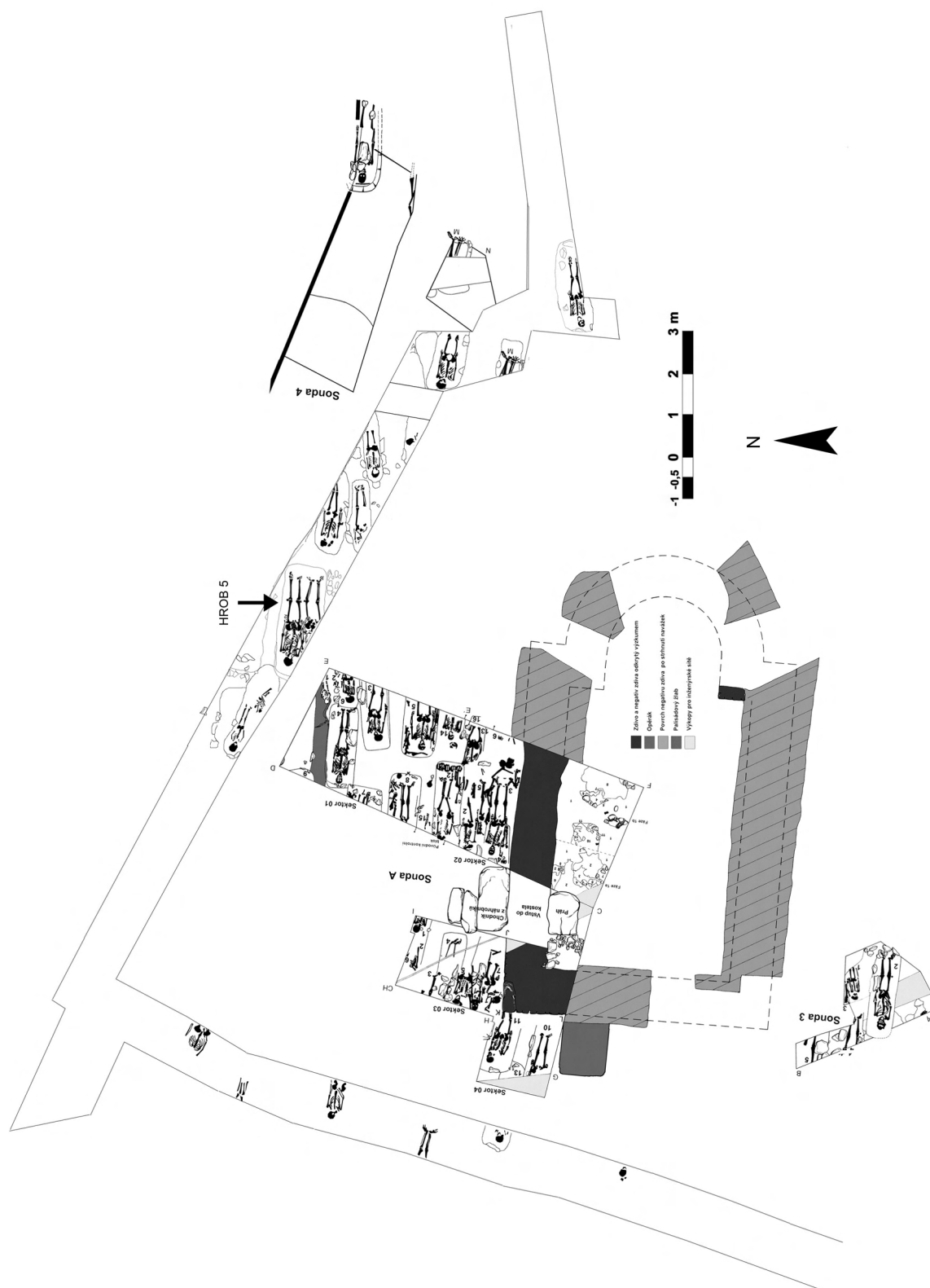
Pohřebiště v Dvořákově ulici, která v tomto prostoru vytváří směrem k náměstí Svobody nezastavěné trojúhelníkové prostranství, bylo poprvé evidováno při záchranném archeologickém výzkumu vyvolaném rekonstrukcí plynovodu pod vedením P. Holodňáka (Regionální muzeum K. A. Polánka v Žatci) a dále zkoumáno i v roce 1995, kdy zde v souvislosti s obnovou komunikace pokračoval záchranný výzkum pod vedením P. Čecha (v té době ÚAPP Most). Tehdy se zde podařilo doložit kostel sv. Víta (obr. 2; Čech 2004, 93; týž 2008, 52; Čech – Chludíková 2010), který byl již dříve do tohoto prostoru lokalizován (Tomas 1967). V roce 2006 proběhl v Dvořákově ulici v rámci výstavby tepelného napáječe další záchranný archeologický výzkum pod vedením P. Čecha (ARÚ Praha), při němž se podařilo odhalit dalších 44 hrobů, včetně dvojhrobu, který obsahoval kosterní pozůstatky dvou dospělých mužů se stopami nezhojených zranění.²

Záchranný výzkum v roce 2006 probíhal pouze v prostoru vymezeném liniovým výkopem pro tepelný napáječ (obr. 2). Po odhalení dlažby náměstí pomocí mechanizace byl prostor rozdělen na jednotlivé sektory a v rámci těchto sektorů stratigraficky zkoumán. Výzkum často komplikovala přítomnost velkého množství novodobých zásahů a inženýrských sítí, které narušovaly starší archeologické situace. Výkopy pro inženýrské sítě často tvořily hranice mezi jednotlivými sektory, jejichž velikost byla kvůli tomu různá.

Dvojhrob označený jako H5 (obr. 3) se nacházel v sektoru č. 109 (obr. 4). Hrob se bohužel nepodařilo prozkoumat celý, protože část hrobové jámy zasahovala mimo liniový výkop pro tepelný napáječ a případné rozšíření sondy nebylo možné. Mimo jiné tomu bránila také blízkost vzrostlých stromů komunikační zeleně, zejména jejich kořenový systém, který mohl být výzkumem poškozen. I přesto se podařilo vyzvednout téměř kompletní kostrové pozůstatky obou jedinců. Hrobová jáma obdélného půdorysu se zaoblenými rohy o velikosti 219 × 104 cm, měla rovné ploché dno, téměř kolmé stěny a západovýchodní orientaci. Oba jedinci leželi hlavou k západu vedle sebe v natažené poloze na zádech, přičemž levá paže jižního jedince částečně překrývala pravou paži jedince ležícího na severní straně hrobové jámy.

2 Část pohřebiště u kostela sv. Víta v Dvořákově ulici zkoumaná v letech 1993 a 1995 se dočkala zpracování v rámci nepublikované diplomové práce B. Marethové (Marethová 2006). Hroby zkoumané v roce 2006 na své podrobné zpracování teprve čekají.

Obr. 2. Žatec. Plán pohřebiště u kostela sv. Víta v Dvořákové ulici (Čech 2004, 92) doplněný o sondy z roku 2006 s vyznačeným dvojhrobem č. 5

Přítomnost drobných pozůstatků dřev v hrobové jámě a také dislokace některých kostí a prostorové transformace (podrobně k tafonomickým procesům Lyman 1994; Černý 1995; Thurzo – Beňuš 2005) jednoznačně dokládají existenci primárního dutého prostoru, tedy jakési dřevěné konstrukce.³

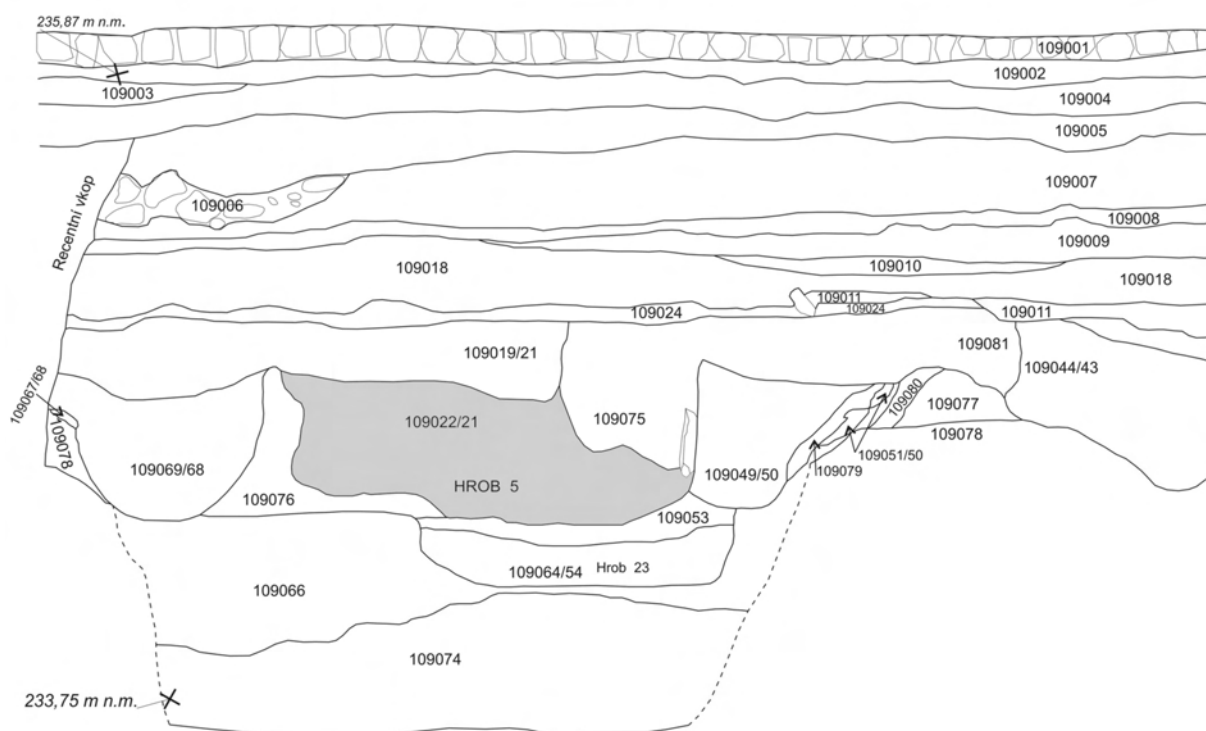
V případě datování žateckého dvojhrobu se musíme, vzhledem k absenci chronologicky citlivých nálezů v hrobové jámě, spokojit pouze s širším intervalem, do něhož je zařazeno celé pohřebiště. Celkem

³ Termín dřevěná konstrukce je použit vzhledem k nemožnosti přesněji interpretovat dochované zbytky dřev v hrobě.

Obr. 4. Žatec Dvořákova ulice, výzkum 2006, část jižního profilu zkoumaného sektoru 109: 109001 – dlažba kostka 10 × 10; 109002 – podsýpka dlažby z drčeného kamene; 109003 – beton; 109004 – hrubé kamenivo; 109005 – hrubý písek; 109006 – říční valouny a štěrkopísek; 109007 – hrubý štěrkopísek; 109008 – hrubý štěrkopísek s šedou sypkou hlínou; 109009 – šedá písčitá hlína; 109010 – šedožlutá písčitá hlína; 109011 – drobné úlomky pískovce a říční valouny s šedou sypkou písčitou hlínou; 109018 – hnědožlutá písčitá hlína s ojedinělými úlomky pískovce; 109019 – šedá jemná hlína; 109021 – žlutohnědá jemná hlína; 109022 – šedohnědá jemná hlína s ojedinělými valouny a zlomky pískovce; 109024 – kompaktní jemná tmavě šedá hlína; 109019/21 – šedá sypká hlína s úlomky pískovce; 109022/21 – hnědošedá sypká hlína s úlomky pískovce; 109044 – šedohnědá kompaktní jemná hlína s ojedinělými malými valounky; 109043 – negativ; 109046 – negativ; 109050 – negativ; 109051 – do oranžova propálený půdní typ; 109053 – jemná hnědošedá kompaktní hlína; 109054 – negativ; 109064 – kompaktní šedožlutá hlína; 109066 – jemná hnědá kompaktní hlína s ojedinělými drobnými říčními a křemennými valouny; 109067 – do černo šedé barvy propálený půdní typ (109078); 109068 – negativ; 109069 – jemná kompaktní šedohnědá hlína s drobnými ojedinělými uhlíky; 109074 – jemná drolivá hnědá hlína s velkými čočkami spraše; 109075 – hnědošedá kompaktní hlína s ojedinělými říčními valouny; 109077 – jemná hnědá hlína s malými čočkami spraše; 109078 – půdní typ; 109080 – šedá jemná sypká hlína

Obr. 3. Žatec, Dvořákova ulice. Hrob 5

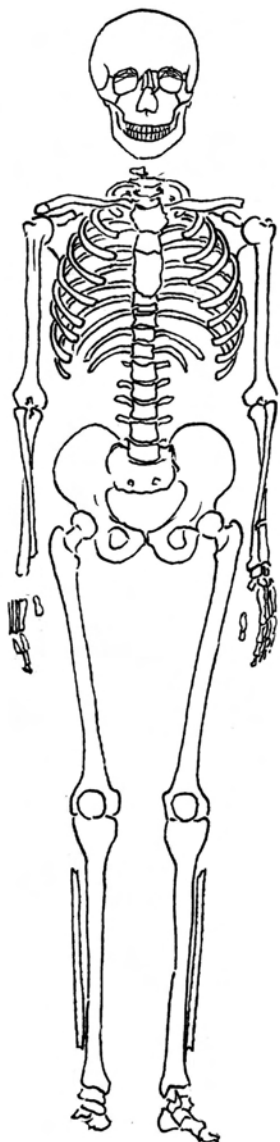

tří fáze pohřbívání rozlišila na pohřebišti B. Martehová (2006). Nejstarší funerální aktivita na pohřebišti předcházela zděnému chrámu, což dokládá porušení nebo pečlivé překrytí některých hrobů zdíkem kamenného kostela. Podle keramických zlomků ze záspy hr. A/03/11 a z vrstev v interiéru se s výstavbou zděného kostela začalo na počátku 2. poloviny 11. století (Marethová 2006, 16).

V další etapě pohřbívání došlo vzhledem k existenci kostela ke zvýšení počtu hrobů. V terénu byly i nadále jasně patrné obrysy hrobových jam a na rozdíl od starších hrobů byly zemřelí ukládáni do dřevěných rakví, což potvrzují otisky zetlelého dřeva a také deponie kostí z porušených hrobů, které jsou uloženy tak, že tvoří negativ pravoúhlé rakve.

Při výstavbě západního průčelí kostela byly porušeny hroby (A/03/11 a A/03/14), zároveň se však při výzkumu neobjevily doklady pohřbívání v interiéru stavby. Tyto dva poznatky, společně s propálenými vrstvami podlahy v objektu, vedly k závěru, že zděná stavba měla dřevěného předchůdce (Čech 2004, 91). Velikost prokopané plochy uvnitř budovy ale nedává naprostou jistotu, že tam opravdu žádné hroby nebyly a že kostel tedy nestál na starším nekostelním pohřebišti. Existence dřevěného kostela v Dvořákově ulici není v současnosti zcela jasně dokazatelná, ani vylučitelná (Marethová 2006, 15–16).

Třetí fáze pohřbívání se vyznačovala intenzivní pohřební činností, při které docházelo k častým superpozicím nejenom s hroby ze starších etap. Uspořádání do řad se rozvolňovalo a vznikaly kumulace kostí v zásepech nebo mimo hrobové jámy a byly patrné všechny obvyklé rysy etážového pohřbívání. Kdy došlo k této změně, nelze jednoznačně určit, nejdříve snad na přelomu 11. a 12. stol. (Marethová 2006, 18). Vzhledem ke stratigrafii zachycené na pohřebišti a rozmístění hrobů je možné předpokládat že hrob H5 se dvěma pohřbenými jedinci náležel spíše k mladší fázi pohřbívání (závěr 12. století).

3. ANTROPOLOGICKÉ POSOUZENÍ KOSTERNÍHO MATERIÁLU

3.1. Zachovalost a popis koster jedinců A a B z hrobu 5

Z kostry jedince A z hrobu 5 (NM, inv. č. P7A 41153) je zachována lebka s fragmentovanou basí v oblasti přední jámy lebni, odlomená horní čelist, dolní čelist, z postkranálního skeletu žebra a jejich zlomky, rukojeť a tělo hrudní kosti sestávající ze dvou částí, první až třetí krční obratel a zlomek těla některého dalšího krčního obratle, obratle hrudní a bederní páteře všechny, poškozená kost křížová (zachovány první a druhý obratel), obě lopatky jsou poškozené, vlevo i odlomený zobcovitý výběžek a chybějící nadpažek, klíční kost oboustranně, vlevo chybí akromiální konec, vpravo kost pažní, kost vřetenní s poškozeným distálním koncem těla, kost loketní s odlomeným bodcovitým výběžkem, poškozené kosti zápřstní, několik prstních článků, vlevo kost pažní, kost vřetenní, kost loketní a odlomený okovec, z kostí zápřstních chybí pouze kost mnohostranná větší a hrášková, dále II.–V. kost zápřstní, prstní články, pánev je zachována oboustranně, vpravo kost stehenní, holenní a tělo kosti lýtkové, česka, kost hlezenní a poškozená kost patní, kost loďkovitá, zlomky kostí klínovitých, vlevo kost stehenní, holenní a tělo kosti lýtkové, česka, kost hlezenní a patní, prostřední kost klínovitá, kost krychlová a zlomek I. kosti nártní (obr. 5)

Lebka má výraznou glabellu, čelní hrboly nejsou vyznačené, bradavkovitý výběžek je velký, dolní čelist je vysoká s evertovanými úhly. V indexech (viz např. Stloukal et al. 1999) je lebka dolichokraní (I1 = 71,9), ortokraní (I2 = 71,9), akrokraní resp. stenokraní (I3 = 100,0), eurymetopní resp. megasemní (I13 = 70,9), týlní otvor je široký (I33 = 86,5). Dentice je bez postmortálních ztrát, intravitálně ztraceny horní druhá stolička vpravo s obnažením distobukálního kořene první stoličky, první a druhá stolička vlevo, dolní první stolička vpravo a první a třetí stolička vlevo. Otření zubů je střední, výraznější je v oblasti horních předních zubů – snad při intravitálních ztrátách a tím nedostatečné oklusi v oblasti stoliček. Na bukální straně má dolní druhá stolička vpravo drobný korunkový kaz. Postkranální skelet je robustní, slabý svalový reliéf.

Pánev má asymetrický velký sedací zářez, *arc compositae* vytváří jednoduchý oblouk, žlábek pod boltcovou plochou není vytvořen – pohlavní znaky jsou mužské (Brůžek 2002). Na základě metrického hodnocení a výpočtu DSP (Murail et al. 2005) vychází pohlaví mužské s pravděpodobností 1,00. Povrch symfýzy a boltcové plochy (Lovejoy – Meindl – Przybek 1985; Schmitt 2005) i ostatní znaky využitelné pro stanovení věku dožití (např. Vyhnánek – Stloukal 1981) odpovídají nejspíše věkovému intervalu 30–40 let.

Obr. 5. Zachovalost jedince A z hrobu 5 (inv. č. P7A41153)

Tělesná výška vychází z Manouvrierových tabulek (např. *Kuželka 1999*) podle délky kostí horních i dolních končetin přibližně 178,5 cm, na základě výpočtu podle Breitingera (1937) 177,0 cm.

Kostra jedince B z hrobu 5 (NM, inv. č. P7A 41154) je rovněž dobře zachována. Lebka má fragmentovanou oblast base, obličejová část je odlomená a poškozená zemněná oblast očí, dolní čelist nemá hlavičku vlevo. Z postkranialního skeletu jsou dochována žebra a jejich zlomky, zlomek rukojeti hrudní kosti, obratle jsou dochovány všechny, též kost křížová, vpravo poškozená lopatka s chybějícím zobcovitým výběžkem, klíční kost s chybějícím sternálním koncem, kost vřetenní a loketní s poškozeným okovcem, kosti zápěstí, většina článků prstů, vlevo kost klíční a poškozená lopatka, kost pažní, vřetenní s chybějícím distálním koncem, kost loketní, s výjimkou kosti hráškové, mírně poškozené všechny kosti zápěstí, poškozené kosti zápěstí, pět vesměs basálních článků prstů, pánev dochována oboustranně, vpravo poškozena kost kyčelní, chybí kost stydká, vpravo kost stehenní, holenní a lýtková s chybějící hlavičkou, všechny kosti zánártní a nártní, vlevo je kost stehenní poškozena v oblasti chocholíků, zachována kost holenní a lýtková, česka, všechny kosti zánártní, I. a II. kost nártní a čtyři další zlomky kostí nártních (*obr. 6*).

Na lebce je glabella nevýrazná, čelní hrboly naznačeny, bradavkovitý výběžek velký, dolní čelist vysoká, úhly evertované, lebeční švy jsou otevřené. Ze základních indexů lze hodnotit pouze index cranialis – lebka je dolichokranní (I1 = 73,7). Dentice je bez intravitálních ztrát, postmortálně ztracen horní první řezák vpravo, dole oboustranně první řezáky, vpravo oba zuby třenové, vlevo špičák a oba zuby třenové. Otřetí zubů je minimální, počínající korunkové kazy horního prvního zubu třenového vpravo na distální ploše, dolní první stoličky vlevo na okluzní ploše a dolní druhé a třetí stoličky vpravo a druhé stoličky vlevo na bukání ploše.

Postkranialní skelet je středně robustní, svalový reliéf je málo výrazný. Obratle mají přírůstající kostěné prstence, křížová kost má zachovalé meziobratlové šterbiny. Pánev má asymetrický a relativně úzký velký sedací zářez, *arc compositus* vytváří jednoduchý oblouk, žlábek pod boltcovou plochou není vytvořen, což odpovídá mužskému pohlaví (*Brůžek 2002*); i na základě pánevních rozměrů (*Murail et al. 2005*) vychází pohlaví mužské s pravděpodobností 1,00. Povrch symfýzy i boltcové plochy (např. *Schmitt 2005*) ukazují na mladý dospělý věk, tj. 20–25 let.

Tělesná výška vychází podle Manouvrierových tabulek (*Kuželka 1999*) podle délky kostí horních i dolních končetin přibližně 167 cm, na základě výpočtu podle Breitingera (1937) 171,0 cm

Obr. 6. Zachovalost jedince B z hrobu 5 (inv. č. P7A41154)

3.2. Patologické změny

Degenerativní změny byly zaznamenány pouze na kostře jedince A. Obratle v hrudním úseku mají Schmorlovy uzly (dolní plocha 6. hrudního, horní i dolní plocha 7. hrudního, dolní 8. hrudního, horní i dolní 9. a 10.), což odpovídá Scheuermannově nemoci (*Aufderheide – Rodríguez-Martín 1998; Vyhnanek 1999*), okraje obratlových těl 8. až 12. hrudního obratle mají malý osteofytický okrajovým lem (2. stupeň spondylózy). Kyčelní jamka vpravo a hlavice pravé kosti pažní mají naznačený osteofytický lem, ostatní velké klouby končetin i drobné klouby rukou a nohou jsou bez artrotických změn.

Traumatické změny byly zjištěny u obou společně pohřbených jedinců a vykazují jistou podobnost.

U jedince A je na lebce pod temenním hrbolem vlevo šikmý zásek délky 42 mm zasahující do diploe, neprostupující celou tloušťkou lebeční kosti (*obr. 7*). Na levém předloktí v distální čtvrtině vnitřní hrany kosti vřetenní je ostře ohraničená prohlubeň způsobená sečným zraněním, ve stejné úrovni je ostré přerušení kosti loketní (*obr. 8*). Zranění jsou bez známek procesu hojení kosti.

Na lebce jedince B jsou sečná zranění obou temenních kostí (*obr. 9*), vedená nejspíše zepředu shora, vlevo cca 100 mm v předozadním průměru (*obr. 10*), vpravo s defektem kosti 95 × 50 mm (*obr. 11*). Na týlní kosti je přítomno bodné penetrující zranění plochým ostrím velkým cca 10 mm (*obr. 12*). Kost loketní vlevo je pod polovinou těla přerušena, na okraji distálního úlomku jsou jasně patrné stopy sečného zranění z vnější strany (*obr. 13*). Všechna zranění jsou bez známek hojení.

Ostatní zjištěné patologie představuje u jedince A defekt 5. bederního obratle v oblasti kaudálního kloubního výběžku vlevo a levé poloviny oblouku až po trnový výběžek; pravděpodobně se jedná o vývojovou anomálii.

Obr. 7. Lebka jedince A se šikmým zásekem na lebce pod parietálním hrbolem vlevo

Obr. 8. Levé předloktí jedince A, na kterém bylo evidováno nejspíše sečné zranění radiu a ostré přerušení ulny ve stejné úrovni

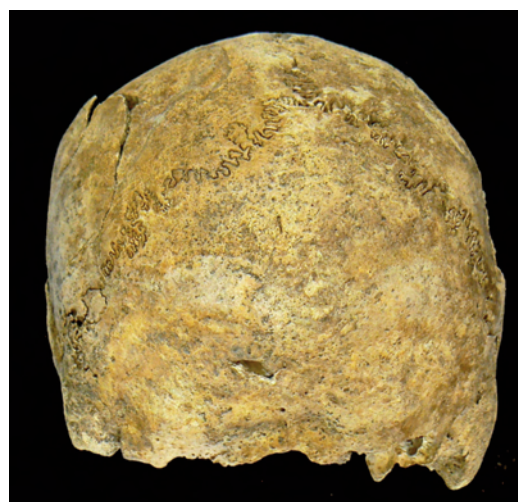
Obr. 9. Sečná zranění obou parietálních kostí jedince B

Obr. 10. Detail sečného zranění levé parietální kosti jedince B

Obr. 11. Detail sečného zranění pravé parietální kosti jedince B

Obr. 12. Bodné penetrující zranění plochým ostřím jedince B

Obr. 13. Levé předloktí jedince B, u kterého je ulna vlevo pod polovinou diafýzy přerušena a na okraji distálního úločku jsou patrné stopy sečného zranění

3.3. Ověření biologické příbuznosti

S ohledem na archeologickou nálezovou situaci jsme se v další části zaměřili na ověření hypotézy o možné biologické příbuznosti obou společně pohřbených jedinců. Ověření jsme provedli na základě výskytu nemetrických (či diskretních) znaků, tj. posuzovali jsme shodu či odlišnost jejich výskytu, popř. jejich vývojových stadií. Pod pojem nemetrické znaky se zahrnuje poměrně rozmanitá a rozsáhlá skupina anatomických variet. Jde o drobné anatomické odchylky od běžné stavby kostí, které mají genetický podklad a pro které je charakteristický nízký populační výskyt (např. Hauser – DeStefano 1988; Tyrrell 2000). Běžnou stavbou kostí se rozumí nejčastěji se vyskytující situace u příslušné lidské populace. Znaky jsou proto považovány za indikátory biologických vztahů mezi jedinci a populacemi, zároveň mohou informovat i o evolučních procesech (např. Manzi 2003). Podíl vlivu vnějších faktorů na výskytu znaku se sice nevylučuje, ale nepovažuje se za rozhodující (např. Reinhard – Rösing 1985). Vliv negenetických faktorů hraje roli především u znaků na postkranálních partiích skeletu. Znaky mají zpravidla pouze diskretní projev (výskyt/absence).

Možnosti studia biologické příbuznosti u minulých populací jsou poměrně omezené (Likovský – Velemínský 2010; Limburský et al. 2010). Vedle porovnání morfologické shody stavby kostry existuje možnost pokusit se biologickou příbuznost prokázat genetickou cestou. V prvním případě se dnes největší výpovědní hodnota přisuzuje právě nemetrickým morfologickým – osteologickým a dentálním – znakům. V úvahu by se ale měly brát i popisné morfologické (morfognostické) znaky a patologické či morfologické anomálie bez klinického významu, kde genetický podklad lze též předpokládat. Příkladem je např. předčasný srůst lebečních švů (Vlček 1997). Ověření pokrevních vazeb jedinců genetickou analýzou se dnes zpravidla bere jako ideální (např. Ricaut et al. 2010; Grumbkow et al. 2013). Takový výzkum je ovšem vždy limitován mírou úspěšnosti izolace jaderné či mtDNA z kostí, popř. nebezpečím její kontaminace. Hodnocení musí rovněž vycházet z archeologických údajů, nálezové situace a brát ohled na sociální zvyklosti tehdejší společnosti. Posuzování biologické příbuznosti by tedy vždy mělo mít komplexní charakter.

Sledovali jsme výskyt zhruba sto dvaceti nemetrických znaků, 62 je popsáno na lebce a 63 na kostech postkranálního skeletu. Sledované znaky jsme s ohledem na jejich následné použití, a také z důvodu přehlednosti, rozdělili do čtyř skupin podle jejich charakteru, popřípadě funkce:

A – znaky týkající se lebečních švů (tzv. epigenetické znaky).

B – znaky spojené s přítomností, absencí či způsobem vyústění cévních a nervových drah a charakterem jejich průběhu („přemostění“).

C – znaky spojené s přítomností, absencí či charakterem kloubních faset.

D – znaky spojené s hyperostotickou aktivitou, s přítomností kostních valů, hrbolků, výběžku, trnů či hřebenů a znaky spojené se změnami v místech svalových úponů – úbytek kostní tkáň, osifikace vazivových úponů vyúsťující ve vznik kostních lišt.

Při hodnocení jsme vycházeli z prací Hauser – De Stefano 1989, Finnegan – Faust 1974, Reinhard – Rösing 1989 a Velemínský 1999.

Výskyt vybraných nemetrických znaků, v kterých se oba jedinci shodovali či lišili, je uveden v tab. 1, kde jsou rovněž uvedeny i referenční frekvence znaků. S ohledem na skutečnost, že tyto znaky nebyly u populace vrcholného středověku, žijící na území Čech a Moravy, dosud hodnoceny, vzali jsme jako referenční údaje hodnoty zjištěné u mužů z raně středověké, velkomoravské lokality Mikulčice-Kostelisko (Velemínský et al. 2008). Limitem hodnocení byla přirozeně i zachovalost obou koster, řadu znaků bylo

možné hodnotit pouze u jednoho jedince. Do *tab. 1* jsme též zařadili pouze znaky, které mají – s ohledem na jejich populační výskyt/absenci a genetický podklad – nějakou výpovědní hodnotu z hlediska posuzování morfologické shody jedinců (např. *Velemínský – Poláček – Dobisíková 2008*). Logicky, čím znak, v kterém se jedinci shodují, má nižší populační výskyt, tím mu můžeme přisuzovat větší váhu.

Shrneme-li porovnání obou jedinců z hrobu 5, potom za shodu, resp. neshodu s větší výpovědní hodnotou lze považovat níže uvedené případy. Uvádíme je s ohledem na rozdělení znaků do skupin podle charakteru (viz předešlý text).

Skupina A. Znaky týkající se průběhu lebečních švů.

U obou jedinců je analogické utváření oblasti pterionu, vyskytuje se tzv. stenocrotaphia, tj. stav kdy spolu komunikuje kost čelní a kost spánková a není přítomen parietosphenoidální šev. Tento stav je populačně velmi řídký (do 5 %). U obou jedinců je též poměrně nízký výskyt vsutých kůstek v průběhu lebečních švů. Vsuté kůstky jsou pouze na jedné (levé) straně průběhu lambdového švu. *Ossa suturae lambdae* se obvykle vyskytují na obou stranách a ve větším počtu, absence je pouze cca u 25–30 % populace. U jedince 5B je vsutá kůstka v levém temenním zářezu (*ossiculum incisurae parietalis*). V ostatních švech nejsou kůstky přítomné.

Skupina B. Znaky spojené s přítomností, absencí či způsobem vyústění v cévních a nervových drah.

U obou jedinců není na levé straně vytvořen zygomaticofaciální otvor (*foramen zygomaticofaciale absens*). Shoda mezi jedinci je i v přítomnosti *foramen condylaris*, v tomto případě ovšem nejde zpravidla o populačně vzácný znak.

Naopak rozdíl je ve výskytu populačně vzácnějšího znaku *ponticulus mylohyoideus*, kdy toto přemostění je přítomno pouze u jedince 5B. U muže 5B je symetricky přítomen temenní otvor (*foramen parietale absens*), zatímco u jedince 5A tento otvor není na obou temenních kostech přítomen. Obdobně, pouze u jedince 5B je vytvořen *foramen suprascapulare*, který ovšem u muže 5A lze hodnotit pouze na levé lopatce.

U jedince 5A byl vytvořen *canalis condylaris intermedius*, u jedince 5B na pravé straně tento kanál vytvořen nebyl, levá část týlní kosti byla poškozena, hodnocení nebylo možné.

Skupina C. Znaky spojené s přítomností, absencí či charakterem kloubních faset.

Jedinci se shodují v přítomnosti plátového útvaru, resp. Poirierovy kloubní plošky, které se nachází na krčku stehenní kosti (*plaque, facies Poirieri*). Shoda je i v přítomnosti tzv. Charlesovy fasety nad dolní epifýzou stehenní kosti. U obou jedinců jsou též vytvořeny přídatné kloubní plošky u nadpažkového výběžku lopatky (*facies articularis acromialis*). S ohledem na vyšší populační výskyt dvou posledně zmíněných znaků, zejména *facies articularis acromialis*, těmto shodám nelze přisuzovat velký význam.

Naopak, pouze u jedince 5A je přítomen ne často se vyskytující zářez v lunátní ploše v kyčelní jamce (*incisura faciei lunatae*) a oba jedinci se liší i v charakteru kloubního spojení mezi kostí hlezenní a kostí patní. Jedinec 5A má u patní kosti přední a střední kloubní plošku, které komunikují s hlezenní kostí, oddělenou (*facies articularis talaris anterior et media*), zatímco u jedince 5B jsou tyto plošky spojené (*facies articularis talaris anterior et media communis*).

Skupina D. Znaky spojené s hyperostotickou aktivitou a znaky spojené se změnami v místech svalových úponů.

U obou jedinců jsou relativně časté změny v oblasti svalových a vazivových úponů, ovšem tyto změny jsou zpravidla lokalizovány v odlišných oblastech kostry. U obou mužů je vytvořena u holenní kosti *fossa solei* a běžnější *fossa costoclavicularis* na klíční kosti. U muže 5A je potom přítomná *fossa bicipitis* u vřetenní kosti a *fossa/crista hypotrochanterica* u stehenní kosti, zatímco u muže 5B jsou vytvořeny *fossa pectoralis majoris* a *fossa teres* na pažní kosti a na holenní kosti *crista solei*. Přítomnost těchto změn může souviset i se zatížením pohybového aparátu, s vykonáváním fyzických aktivit, kde jsou zatíženy svalové/vazivové skupiny upínající se do příslušných oblastí, a může být zčásti podmíněna i pohlavní příslušností. Na druhou stranu, stav kostry nasvědčuje, že oba muži rozhodně nezemřeli ve vyšším věku (5A = 30–40 let, 5B = 20–25 let). Pouze u muže 5B je na týlní kosti přítomen populačně řídký retromastoidální výběžek (*processus retromastoideus*).

Shrneme-li výše uvedené, tak na biologickou příbuznost obou jedinců nejvíce ukazuje podobná morfologie oblasti pterionu, tj. přítomnost tzv. stenocrotaphie. Oba jedinci vykazují i relativně nižší výskyt vsutých kůstek v průběhu lebečních švů (viz *ossa suturae lambdae*), ale tuto shodu nelze považovat za obzvláště signifikantní. V případě skupiny znaků týkajících se cévních a nervových drah, výrazné shody mezi oběma jedinci neexistují, spíše naopak, obdobná situace je i při srovnání znaků týkajících se morfologie a forem kloubních plošek. Je pravda, že oba jedinci mají vytvořen na krčku

stehenní kosti plátový útvar (plaque, resp. *facies Poirieri*), ale tento znak se vyskytuje zhruba u čtvrtiny populace a je považován i za ukazatel fyzických aktivit, kdy dochází ke kontaktu okraje kyčelní jamky se stehenní kostí (např. flexe v kyčelním kloubu) (např. *Radi et al. 2013*).

Konečně, u obou jedinců jsou relativně časté změny v oblasti svalových a vazivových úponů, ovšem zpravidla v odlišných partiích skeletu. Zde ale opět platí výše uvedené, jejich existence může být podmíněna i vykonáváním nesespecifických fyzických činností.

nemetrický znak	5A		5B		shoda/rozdíl	Mikulčice-Kostelisko populační výskyt
	dx	sin	dx	sin		
<i>ossiculum epiptericum</i>	-	-	-	-	s	7,6 %
<i>articulatio fronto-temporalis</i>	+	+		+	S	0 %
<i>proc.frontalis ossis temporalis</i>	+	+	+	+	S	3,9 %
<i>absence sutura sphenoparietalis</i>	+	+	+		S	
<i>ossiculum bregmaticum</i>	-	-	-	-	s	0 %
<i>ossiculum suturae sagittalis</i>	-		-		s	4,8 %
<i>ossiculum incisurae parietalis</i>	-	-	-	+	N	10,0 %
<i>ossiculum lambdae</i>	-		-		s	23,1 %
<i>ossa suturae lambdaidea absens</i>	+	-	+	-	S	20,2 %
<i>ossiculum asterii</i>	-	-	-	-	s	4,7 %
<i>ossiculum suturae occipitomastoidea</i>	-	-	-	-	s	3,8 %
<i>incisura frontalis</i>	+	+	+	+	S	77,8 %
<i>foramen frontale</i>	-	-	-	-	s	20,5 %
<i>foramen supraorbitale</i>	-	-	-	-	s	5,8 %
<i>foramen zygomaticofaciale absens</i>	-	+	-	+	S	8,4 %
<i>foramen parietale absens</i>	+	+	-	-	N	58 %
<i>foramen occipitale</i>	+		+		S	15,4 %
<i>foramen condylaris</i>		+	+		S	43,4 %
<i>canalis hypoglossalis partitus</i>	-	-	-	-	s	9,6 %
<i>ponticulus mylohyoideus</i>	-	-	-	+	N	5,1 %
<i>facies condylaris partita</i>	-	-	-	-	s	7,4 %
<i>facies articularis acromialis</i>	+		+		S	88,2 %
<i>fac.articul.trochlearis partita</i>	+			+	S	34,1 %
<i>incisura faciei lunatae</i>	+	+	-	-	N	4,7 %
<i>plaque/facies Poirieri</i>	+	+	+	-	S	25,6 %
<i>Charlesova faseta</i>	+		+	-	S	48,9 %
<i>fac.artic.talar.anter.et med.com.</i>	- ?	-	+	+	N	54,5 %
<i>fac.artic.talar.anter.et med.</i>	+ ?	+	-	-	N	45,9 %
<i>fac.artic.calc.anter.et med.com.</i>	+	+	+	+	S	77,1 %
<i>torus palatinus</i>	-		-		s	19,6 %
<i>torus maxillaris</i>	-	-	-	-	s	2,7 %
<i>torus auditivus</i>	-	-	-	-	s	27,8 %
<i>processus retromastoideus</i>	-	-	-	+	N	6,9 %
<i>tubercula laterně od tuberculum pharyngeum</i>	+	+	+	+	S	
<i>fossa costoclavicularis</i>	+	+	+	+	S	38,2 %
<i>fossa pectoralis majoris</i>	-	-	-	+	N	11,8 %
<i>fossa teres</i>	-	-	-	+	N	2,2 %
<i>fossa bicipitis</i>	-	+	-	-	N	24 %
<i>fossa hypotrochanterica</i>	+	-	-	-	N	14,4 %
<i>crista hypotrochanterica</i>	-	+	-	-	N	43 %
<i>fossa solei</i>	-	+	+	-	S	10,1 %
<i>crista solei</i>	-	-	-	+	N	31,3 %

Tab. 1. Výskyt vybraných nemetrických znaků u jedinců ze Žatce. Vysvětlivky: shoda v absenci = s, shoda ve výskytu znaku = S, odlišný výskyt znaku = N

4. NÁLEZY OBDOBNÝCH HROBŮ Z ÚZEMÍ ČECH

Vzhledem k určité výjimečnosti žateckého nálezu je vhodné podrobněji zmínit i objevy analogických hrobů z celého našeho území (obr. 14).

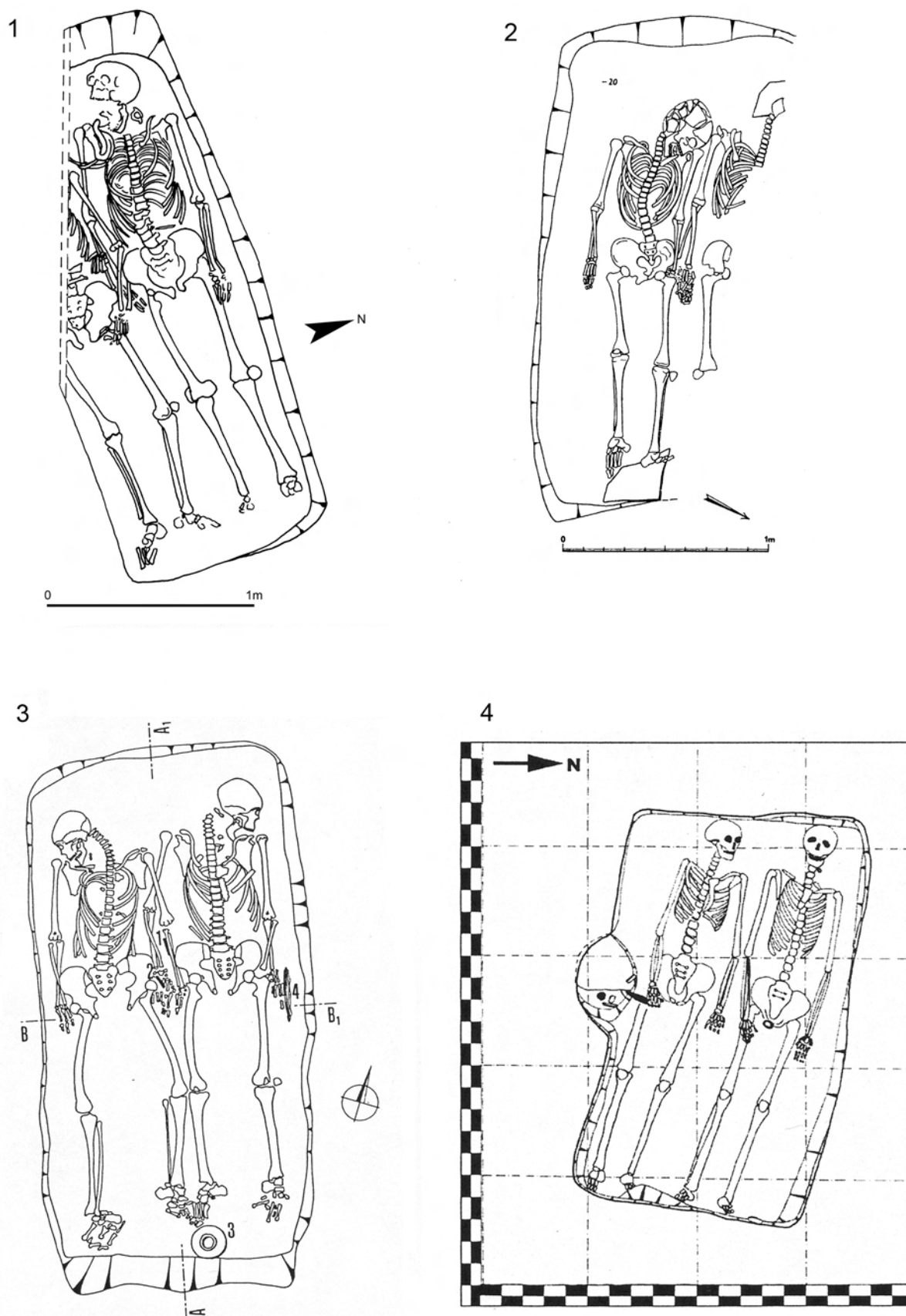
Nález podobného dvojhrobu, označeného jako hrob č. 11, pochází ze Závisti (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ) a je součástí malého pohřebiště datovaného na základě nálezů v jednotlivých hrobech od přelomu 9. a 10. století po prvních několik desetiletí 10. století (Motyková – Lutovský 2010). Hrobová jáma obdélného tvaru se zaoblenými rohy s kolmými stěnami a plochým dnem měla rozměry 204 × 106 cm a byla orientována SZ-JV. Na jejím dně byly odkryty kosterní pozůstatky dvou dospělých jedinců v natažené poloze na zádech těsně u sebe, přičemž levá horní končetina jedince vpravo překrývala pravou horní končetinu levého jedince. U dotýkajících se paží ležely dva železné nože a mezi okrajem jámy a dotýkajícíma se nohama stála keramická nádoba. V jámě byly zachyceny zbytky vnitřní dřevěné úpravy hrobu (Motyková – Lutovský 2010, 365). Pohlaví obou jedinců bylo antropologicky určeno jako mužské a oba byli zařazeni do věkové kategorie *adultus* II-*maturus* I, přesněji 35–50 let. U jedince „B“ bylo identifikováno sečné zranění bez známek hojivého procesu, při kterém došlo k odseknutí části levé temenní kosti a které nepochybně souviselo se smrtí jedince. Odseknutá část kosti se nedochovala (Likovský – Velemínský 2010). I když kostra druhého jedince nevykazovala žádné známky svědčící o násilné smrti, není možné tuto variantu vyloučit, neboť mohlo dojít k jeho usmrcení způsobem, který nezanechává na kostech žádné stopy.

Kosterní materiál zkoumal již v 70. letech 20. století J. Chochol a na základě vyhodnocení morfologických a metrických znaků určil pohřbené na slovanském hřbitůvku na Závisti jako příslušníky dvou rodin, přičemž jedince z hrobu č. 11 jako příslušníky libicko-mikulčického slovanského typu (Chochol 1976). Při revizi antropologického materiálu (Likovský – Velemínský 2010) se autoři zaměřili na nemetrické morfologické znaky a výskyt dědičných patologických odchylek a na základě jejich vyhodnocení předpokládají nejvýraznější morfologickou shodu – a tudíž i možné biologické vazby – mimo jiné právě mezi jedinci 11A a 11B ze společného dvojhrobu (Likovský – Velemínský 2010, 815).

Velmi blízkou podobnost s žateckým dvojhrobem vykazuje také raně středověký dvojhrob H140 (3/87) prozkoumaný v rámci archeologického výzkumu v Lumbeho zahradě na Pražském hradě v roce 1987. Vzhledem k tomu, že neobsahoval žádné materiální indicie, je možné ho zařadit pouze do období trvání celého pohřebiště, které je ohraničeno koncem 9. a počátkem 11. století. Značná část severní poloviny hrobu byla porušena výkopem pro vodovod. Hrobová jáma JZ-SV orientace obdélného tvaru s nepravidelně zaoblenými rohy s mírně šikmými stěnami a rovným dnem byla dlouhá 218 cm, maximálně zachovaná šířka u dna byla 102 cm. Jáma obsahovala kosterní pozůstatky dvou jedinců v natažené poloze na zádech, přičemž levá horní končetina jižního jedince a pravá horní končetina severního jedince se částečně překrývaly (Smetánka 1992). Oba jedinci byli mužského pohlaví, přičemž severní spadl do věkové kategorie *maturus* II (50–60 let) a jižní byl určen jako dospívající jedinec (*juvenis*) ve věku 17–18 let. U jedince ležícího na severní straně hrobové jámy byl zjištěn rozseknutý druhý krční obratel a sečné zranění nevelkého rozsahu bylo i na prstních člancích ruky. První zranění bylo nepochybně příčinou smrti. Také kostra jižněji položeného jedince nese stopy sečného poranění bez známek hojivého procesu, které bylo neslučitelné se životem. Šikmým směrem byla odseknuta base a část týlní šupiny lebeční kosti (Blajerová 1990).

Při zpracování antropologického materiálu shledala M. Blajerová na základě morfologických znaků (tělesná výška obou jedinců kolem 180 cm, nápadně velké rozměry epifysárních částí končetinových kostí a k tomu naopak relativně štíhlé ruce a patrně obdobná modelace týlní krajiny) určitou podobnost (Blajerová 1990, 4–5). To vedlo k domněnce, že by se mohlo jednat o společný pohřeb biologicky příbuzných jedinců. Následně provedená sérologická analýza možnost příbuzenského vztahu nevyloučila a určila u obou jedinců krevní skupinu A (Smetánka 1992, 562). Určení případných shodných morfologických znaků bylo bohužel výrazně limitováno značným poškozením kostí jedince uloženého na severní straně hrobové jámy.

Další podobný dvojhrob byl objeven v roce 2003 při stavbě kanalizace v Malíně u Kutné Hory. Hrob je sice možné datovat až do první poloviny 13. století, přesto je jeho podrobnější popis namístě. Zachycená hrobová jáma (č. 1/03) přibližně V-Z orientace měla obdélný tvar o rozměrech cca 190 × 100 cm, téměř kolmé stěny a rovné dno. Oba jedinci leželi v natažené poloze na zádech, aniž by se vzájemně dotýkali. Součástí pohřbu byly přezky a spona a také dva nože umístěné pod pravou rukou každého z jedinců. U pohřbu se nepodařilo zjistit rakev ani žádnou vnitřní úpravu jámy (Velemínský – Hošek – Stránská 2007). Také poloha jednotlivých částí skeletů dokládá, že se jednalo o pohřeb přímo v zemi, bez přítomnosti primárního dutého prostoru.

Obr. 14. Dvojhroby: 1 – Žatec, Dvořákova ulice. Kresba D. Malyková; 2 – Praha, Lumbeho zahrada (Smetánka 1992, 561); 3 – Hradiště nad Závistí (Motyková – Lutovský 2010, 405); 4 – Malín (Velímský – Hošek – Stránská 2007, 393)

Kostra uložená na severní straně dvojhrobu patřila mladému muži ve věkové kategorii adultus I (25–30 let), druhý jedinec uložený na jižní straně dvojhrobu byl určen jako dospívající muž (juvenis, 18–20 let). Na lebce byly identifikovány stopy starších zhojených zranění a pod levým parietálním hrbolem se nacházel nepravidelný otvor – nejspíše zhojená pourazová trepanace (chirurgicky ošetřené trauma). Další zhojené sečné poranění se nacházelo v místě křížení pravostranné *linea temporalis* a věncového švu (*sutura coronalis*). Naopak pravá parietální kost byla kolmo rozseknuta a nejevila známky hojení. Druhý zásek, jehož okraje nevykazovaly žádné stopy hojivého procesu, se nacházel v levé parietální kosti (nepublikováno). Oba zásahy mohly být nepochybně smrtelné. Příčinu smrti jedince uloženého na severní straně hrobové jámy nebylo možné na základě kosterních pozůstatků určit. Otázce řešení možných příbuzenských vztahů nebyla při antropologickém zpracování věnována pozornost.

5. TAFONOMIE A JEJÍ VÝZNAM PRO INTERPRETACI HROBOVÉHO NÁLEZU

Vyvozování závěrů na základě hodnocení poloh částí těl pohřbených jedinců (poloha rukou, pootočení hlavy) nabádá k opatrnosti. Tafonomické procesy, ke kterým dochází v primárním dutém prostoru, mohou mít za následek posun některých částí skeletu, a zjistit jejich původní uložení je možné i přes důkladnou dokumentaci pouze v terénu. Navíc dochází k polohovým transformacím ovlivněným sekundárním dutým prostorem, a to bez ohledu na přítomnost dutého prostoru primárního (Černý 1995; Prokeš 2007).

Zatímco u dvojhrobu ze Žatce můžeme vycházet z přímého pozorování v terénu, u ostatních výše zmíněných dvojhrobů máme k dispozici pouze fotografickou a kresebnou dokumentaci, odpovídající době jejího pořízení. Přítomnost primárního dutého prostoru v případě pohřbu na Závisti je zřejmá nejen vzhledem k výraznému pootočení femurů obou jedinců a sklopení pánevních kostí. Přestože nelze sledovat přesnou polohu jednotlivých obratlů a rekonstruovat původní polohu hlavy, je i přes nejasnou fotodokumentaci patrné, že k pootočení hlavy severního jedince došlo až vlivem postdepozicičních procesů v době rozkladu těla. Poloha hlavy se totiž může v primárním dutém prostoru po rozpadu šíjového svalstva i díky nestabilnímu povrchu hrobového dna podstatně změnit. Původní polohu paží, které se v době nálezu překrývaly a dlaně spočívaly vedle sebe, nelze s jistotou určit. Nevíme také, zda se v případě jejich polohy mohlo jednat o úmysl, nebo o důsledek omezeného prostoru hrobové jámy. Dojem, že k náhodnému překrytí paží došlo vlivem těsného prostoru v hrobové jámě, vyvolává pohřeb ze Žatce, kde těsnému prostoru rakve odpovídá také vertikalizace klíčních kostí severně uloženého jedince. Překrytí dlaní je patrné pouze u dvojhrobu v Praze-Lumbeho zahradě, zde je ovšem další hodnocení limitováno mimo jiné i druhotným poškozením hrobové jámy. Ani zde není jednoznačné, zda se jednalo o původní úmysl, nebo o situaci vzniklou čistě náhodou. Původní polohu jednotlivých částí skeletů je možné nejdůvěryhodněji popsat pouze u dvojhrobu z Malína, kde byli jedinci pohřbeni v prosté zemi.

6. ZÁVĚR

Dva jedinci, v raném středověku společně pohřbeni v jedné hrobové jámě poblíž kostela sv. Víta v dnešní Dvořákově ulici v Žatci, vykazují řadu podobností. V obou případech se jednalo o muže, oba byli spíše robustní tělesné stavby, ale se slabě vytvořeným svalovým reliéfem, tělesné výšky přibližně 177 a 170 cm. Věk dožití byl stanoven na 30–40 a 20–25 roků. Oba byli dolichokranní, což je pro období raného středověku charakteristické (např. Stloukal 1999).

U obou jedinců byla zjištěna sečná zranění lebky. Starší z mužů – jedinec A – měl na lebce „pouze“ jeden zásek, neprostupující celou sílu kosti; sečná rána směřovala shora pod temenní hrbol a nejspíše pokračovala dále k levému rameni (lopatka i klíční kost jsou poškozeny, případná další zranění skeletu nelze proto v těchto místech sledovat). Na lebce mladšího muže – jedinec B – jsou dva výrazné záseky v obou temenních kostech. Oba úderby byly vedeny shora, zepředu. Pozoruhodné je další zjištěné zranění lebky – bodná rána v týle, provedená plochým ostrím.

Oba muži mají podobné zranění levého předloktí – sečnou ránu, která přerušila kost loketní v distální polovině, u staršího z jedinců navíc zasáhla i vnitřní stranu kosti vřetenní. Zranění kosti loketní v oblasti hranice distální a střední třetiny je typické pro předloktí nastavené v obraně; v těchto místech bývají nejčastěji lokalizovány i tzv. refleční zlomeniny (Vyhnánek 1999).

Na žádném ze zaznamenaných zranění skeletu nebyly pozorovány stopy hojení kosti, v případě sečných zranění lebky u mladšího z mužů (B) lze hovořit o zraněních smrtelných.

Bezprostřední příčinu úmrtí nelze stanovit (především u jedince A), neboť není možné posoudit možná zranění postihující hrudník, oblast břicha, nebo měkké struktury krku. Nelze však pochybovat o tom, že oba společně pohřbení jedinci zemřeli násilnou smrtí.

I když morfologické srovnání prokázalo identický výskyt některých znaků u obou jedinců, rozhodně nelze uvažovat o výrazné morfologické shodě. Na biologické vazby obou mužů výrazněji ukazují pouze obdobná stavba oblasti pterionu na lebce. Ke zpřesnění našich závěrů by mohlo přispět i vyhodnocení dentálních morfologických znaků, které ovšem bude především u jedince 5A limitováno zdravotním stavem chrupu a opotřebením okluzních plošek zubů. Naznačenou „biologickou vazbu“ jedinců by rozhodně bylo vhodné ověřit genetickou cestou.

Dříve popsané dvojhroby spojuje několik nápadných znaků. V první řadě jde o společné uložení dvou jedinců mužského pohlaví do stejné hrobové jámy ve stejnou dobu. U hrobů ze Žatce, Závisti a Prahy-Lumbeho zahrady je navíc doložena existence primárního dutého prostoru. Pouze v hrobě z Malína byli oba jedinci pohřbeni do prosté země. Nepochybně významná je přítomnost evidovaných násilných zásahů bez známek hojivého procesu, které souvisely se smrtí zkoumaných jedinců. U hrobů v Žatci a v Praze-Lumbeho zahradě byla taková zranění zaznamenána u obou pohřbených, zatímco v hrobech ze Závisti a Malína jsou smrtelná zranění zjištěna pouze na jednom z pohřbených. Tento fakt ale pouze odráží možnosti antropologického zkoumání. I když nebyly na kostech nalezeny žádné doklady násilných zásahů a nebylo možné určit příčinu smrti, je možné, že jedinci byli zabití způsobem, který nezanechal na kosterních pozůstatcích žádné stopy (např. devastující poranění měkkých tkání).

I přes značný časový rozptyl, který určuje datování jednotlivých dvojhrobů, je možné, že dvojice uložené do společného hrobu spojuje nejen stejná doba smrti a pravděpodobně i podobné okolnosti, ale také jiný, v některých případech příbuzenský vztah. Tomu by mohly odpovídat dosavadní výsledky zjištěné při sledování podobnosti určitých morfologických znaků u hrobu ze Závisti. Příbuzenský vztah nevyločila ani sérologická analýza provedená u hrobu v Praze-Lumbeho zahradě (Smetánka 1992, 562). Morfologické srovnání mužů ze Žatce sice prokázalo identický výskyt některých znaků, přesto však nejde o výraznou shodu. Ve všech případech se ovšem jedná pouze o hypotézu vyžadující ověření.

Přestože prezentované dvojhroby vykazují množství společných znaků, je potřeba každý z nich hodnotit individuálně s ohledem na řadu dalších okolností. Každý hrob má nejen svou vlastní transformační historii, která ovlivňuje jeho prezentaci v archeologických pramenech (Černý 1995, 312), ale zároveň není možné zjistit ani si představit všechny okolnosti, které mohly vést ke smrti pohřbených jedinců. Dá se předpokládat, že násilí praktikované opakovaně na jednom jedinci zvyšuje pravděpodobnost dochování stop zranění na skeletu a zároveň pravděpodobnost účasti jedince na vojenských akcích. Zhojená zranění, interpretovatelná jako bojová traumata, identifikovaná na jednom skeletu ve vyšším počtu, poukazují na zvýšené zatížení jedince a jeho vystavování násilí (souhrnně Krejsová – Vachůt – Hejhal 2008). Tomu by mohl odpovídat nález skeletu uloženého na jižní straně dvojhrobu v Malíně, kde četnost poranění i následná zdravotnická péče (chirurgicky ošetřené trauma – pourazová trepanace) dovolují připustit možnost, že mladík mohl být příslušníkem nějaké bojovnícké družiny, nebo mu toto řemeslo bylo alespoň velmi blízké (Velínský – Hošek – Stránská 2007).

V případě mužů pohřbených v hrobě č. 5 v Žatci je možné – vzhledem k přítomnosti obranných zranění na předloktí levé ruky u obou jedinců a devastujících zranění hlavy – předpokládat spíše formu náhlého útoku na neozbrojené jedince. Všechny tyto úvahy jsou ale stále na úrovni pouhých domněnek.

PRAMENY A LITERATURA

- Aufderheide, A. C. – Rodríguez-Martín, C. 1998: The Cambridge encyclopedia of human paleopathology. Cambridge.
- Breitinger, E. 1937: Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen, Anthropologische Anzeiger 14, 249–274 (cit. dle Kuželka 1999).
- Blajerová, M. 1990: Antropologický posudek o dalších nálezech z Pražského hradu (výzkum z r. 1987). Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 538/90.
- Brůžek, J. 2002: A method for visual determination of sex, use the human hip bone, American Journal of Physical Anthropology 117, 157–168.

- Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6.–počátek 13. století). In: P. Holodňák – I. Ebelová (edd.), Žatec. Praha, 54–114.
- Čech, P. 2008: Současný stav poznání Žatce v raném středověku, *Archeologické rozhledy* 60, 36–60.
- Čech, P. – Chludíková, K. 2010: Frühmittelalterliche Sakralarchitektur in der Siedlungsagglomeration von Saaz/Žatec. In: L. Poláček – J. Maříková-Kubková (edd.), Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice 8. Brno, 275–288.
- Černý, V. 1995: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu, *Archeologické rozhledy* 47, 301–313.
- Finnegan, M. – Faust, M. A. 1974: Bibliography of human and non-human non-metric variation, *Research Reports* 14, Dept. of Anthrop., University of Massachusetts, 1–131 (Suppl. Feb. 1983, 1–28).
- Grumbkow, P. – Frommer, S. – Kootker, L. M. – Davies, G. R. – Mazanec, J. – Hummel, S. 2013: Kinship and mobility in 11th-Century A.D. Gammertingen, Germany: an interdisciplinary approach, *Journal of Archaeological Science* 40, 10, 3768–3776.
- Hauser, G. – De Stefano, G. F. 1989: Epigenetic Variants of the Human Skull. E. Schweizerbart. Stuttgart.
- Chochol, J. 1976: Kostrové pozůstatky z hrobů č. VIII–XIV slovanského pohřebiště na Závisti. Antropologický posudek. *Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., čj.* 6795/76.
- Kovářík, J. 1991: Slovanské kostrové pohřebiště v Praze 5 - Motole. Praha.
- Krejsová, J. – Vachůt, P. – Hejhal, P. 2008: Válečné konflikty v raně středověkých Čechách a na Moravě. Konfrontace archeologie a písemných pramenů. In: W. Dzieduszycki – J. Wrzesiński (edd.), Epidemie, kłeski, wojny. *Funeralia Lednickie, Spotkanie* 10. Poznań, 385–412.
- Krumphanzlová, Z. a kol. 2013: Raně středověké pohřebiště v Praze-Lahovicích. Praha.
- Kuželka, V. 1999: Osteometrie. In: M. Stloukal et al., *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha, 40–111.
- Kytlicová, O. 1968: Slovanské pohřebiště v Brandýsku, *Památky archeologické* 59, 193–248.
- Likovský, J. – Velemínský, P. 2010: Antropologická charakteristika a morfologická variabilita populační skupiny z raně středověkého pohřebiště v areálu oppida Závist, *Archeologie ve středních Čechách* 14, 807–828.
- Limburský, P. – Likovský, J. – Velemínský, P. – Fleková, K. 2010: Kostrové pohřebiště vinařické skupiny ve Vlíněvsi, okres Mělník. Stěhování národů – populační skupina a vykrádání hrobů, *Památky archeologické* 101, 111–168.
- Lovejoy, C. O. – Meindl, R. S. – Przybek, T. R. 1985: Chronological metamorphosis of the auricular surface of illium: A new method for the determination of adult skeletal age at death, *American Journal of Physical Anthropology* 68 (1), 15–28.
- Lutovský, M. 1994: Kolínský knížecí hrob: ad fontes, *Sborník Národního muzea, řada A-Historie* 48, č. 3–4.
- Lutovský, M. – Smejtek, L. 1988: Výzkum slovanského pohřebiště u Tušovic v roce 1897 ve světle původních zpráv, *Časopis Národního muzea* 157, 149–158.
- Manzi, G. 2003: Epigenetic cranial traits, Neandertals, and the origin of Homo sapiens, *Rivista di Antropologia* 81, 57–67.
- Marethová, B. 2006: Vývoj pohřbívání v raně středověkých aglomeracích a lokačních městech na příkladu Žatce. Nепublikovaná diplomová práce FF UK Praha.
- Mařík, J. 2009: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku. *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 7. Praha.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1978: Závist. Keltské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- Motyková, K. – Lutovský, M. 2010: Raně středověké pohřebiště v areálu Hradiště nad Závistí (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ), *Archeologie ve středních Čechách* 14, 355–420.
- Murail, P. – Bruzek, J. – Houět, F. – Cunha, E. 2005: DSP: a tool for probabilistic sex diagnosis using worldwide variability in hip bone measurements, *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 17, 167–176.
- Profantová, N. a kol. 2011: Klecany. Raně středověká pohřebiště II. Praha.
- Profantová, N. 2013: Klecany. Raně středověká pohřebiště I. V tisku.
- Prokeš, L. 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami). *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana – Supplementum* 1. Brno.
- Radi, N. – Mariott, V. – Riga, A. – Zampetti, S. – Villa, C. – Belcastro, M. G. 2013: Variation of the Anterior Aspect of the Femoral Head-Neck Junction in a Modern Human Identified Skeletal Collection, *American Journal of Physical Anthropology* 152 (2), 261–272.
- Ricaud, F. X. – Aureol, V. – Cramon-Taubadel, C. – Keyser, Ch. – Murail, P. – Ludes, B. – Crubezy, E. 2010: Comparison between morphological and genetic data to estimate biological relationship: The case of the Egyin Gol necropolis (Mongolia), *American Journal of Physical Anthropology* 143 (3), 355–364.
- Reinhard, R. – Rösing, F. W. 1985: Ein Literaturüberblick über Definitionen diskreter Merkmale/anatomischer Varianten am Schädel des Menschen. Ulm.

- Schmidt, V.* 1896: České pohřebiště z XI. století u Želenic. *Archaeologický výzkum „Údolí Svatojiřského“*, Památky archeologické 16, 1–30.
- Schmidt, V.* 1898: Slovanský hřbitůvek u Žižic z prvních dob křesťanství. *Archaeologický výzkum „Údolí Svatojiřského“ a okolí*, Památky archeologické 18, 227–237.
- Schmitt, A.* 2005: Une nouvelle méthode pour estimer l'âge au décès des adultes à partir de la surface sacro-pelvienne iliaque, *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 17, 1–13.
- Skrůžný, L.* 1980: K některým zvláštnostem pohřebního ritu na slovanském pohřebišti v obci Bášť (o. Praha-východ). In: B. Dostál – J. Vignatiová (edd.), *Slované 6.–10. století*. Brno, 211–220.
- Sláma, J.* 1977: *Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde*. Praehistorica 5. Praha.
- Smetánka, Z.* 1992: Raně středověký dvojhrob z Pražského Hradu, *Archeologické rozhledy* 44, 560–566.
- Smetánka, Z.* 2003: *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Praha.
- Stloukal, M. – Dobisíková, M. – Kuželka, V. – Stránská, P. – Velemínský, P. – Vyhnaněk, L. – Zvára, K.* 1999: *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha.
- Štefan, I. – Krutina, I.* 2009: Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči, *Památky archeologické* 100, 119–212.
- Šumberová, R. – Malýková, D. – Vepřeková, J. – Pecinová, M.* 2010: Sídlní aglomerace v prostoru dnešního Kolína. *Záchranný výzkum v trase obchvatu města*, *Archeologické rozhledy* 62, 661–679.
- Šumberová, R.* 2012: *Cesta napříč časem a krajinou. Katalog k výstavě nálezů ze záchranného archeologického výzkumu v trase obchvatu Kolína 2008–2010*. Praha.
- Šolle, M.* 1966: *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*. Praha.
- Šolle, M.* 1969: *Kouřim v mladší a pozdní době hradištní*, *Památky archeologické* 60, 1–124.
- Tomas, J.* 1967: *Počátky města Žatce*, *Historický sborník Ústecka*, 23–47, 179–180.
- Tomková, K. a kol.* 2012: *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I*. Praha.
- Tyrrell, A. J.* 2000: Skeletal non-metric traits and the assessment of inter- and intra-population diversity: past problems and future potential. In: M. Cox – S. Mays (edd.), *Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*. London, 289–306.
- Unger, J.* 2006: *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. Panorama biologické a sociokulturní antropologie 2*. Brno.
- Váňa, Z.* 1976: *Bílina, výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961–64 a 1966*, *Památky archeologické* 67, 393–476.
- Velemínský, P.* 1999: *Morfologické znaky na kostře*. In: M. Stloukal et al., *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha, 112–167.
- Velemínský, P. – Dobisíková, M. – Stránská, P. – Velemínská, J.* 2008: *Biological Diversity of Non-metric Traits in the Great Moravian Population – the Comparison of the Mikulčice Power Centre and its Hinterland*. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 8. Brno, 265–304.
- Velemínský, P. – Poláček, L. – Dobisíková, M.* 2008: *Estimation of Biologically Related Groups of Individuals at the Mikulčice-Kostelisko Burial Site on the Basis of Morphological Similarities, Topography of the Burial Site and Archaeological Data*. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 8, 305–320.
- Velínský, F. – Hošek, J. – Stránská, P.* 2007: „*Quod me nutrit me destruit*.“ *Malín – výzkum hrobu dvou mladých bojovníků*. In: W. Dzieduszycki – J. Wrzesiński (edd.), *Środowisko pośmiertne człowieka. Funeralia Lednickie, Spotkanie 9*, Poznań, 389–402.
- Vlček, E.* 1997: *Nejstarší Přemyslovci. Fyzické osobnosti českých panovníků I*. Praha.
- Vyhnaněk L. – Stloukal, M.* 1971: *Arthrosa, spondylosa a jejich význam pro určování věku*. In: E. Vlček (ed.), *Symposium o určování stáří a pohlaví jedince na základě studia kostry*. Praha, 150–159.
- Vyhnaněk, L.* 1999: *Nárys kosterní paleopatologie se zaměřením na radiodiagnostiku*. In: M. Stloukal et al., *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha, 386–432.
- Lyman, R. L.* 1994: *Vertebrate Taphonomy*. Cambridge.
- Thurzo, M. – Beňuš, R.* 2005: *Základy tafonomie hominidov a iných stavovcov*. Bratislava.
- Zápotocký, M.* 1965: *Slovanské osídlení na Litoměřicku*, *Památky archeologické* 56, 205–391.

A COMMON GRAVE OF TWO MEN WITH TRACES OF FATAL INJURIES FROM ŽATEC

The two individuals, who were buried in one grave pit near the church of St. Vitus in today's Dvořákova Street in the town of Žatec during the Middle Ages, have several things in common. They both were men of rather robust constitution, however, their muscular relief was weakly developed. Their body heights were approximately 177 and 170 cm. Their age at death was determined at 30–40 and 20–25 years. They both were dolichocranic, which is characteristic of the period of the early Middle Ages. Slash injuries were also identified on the skulls of both individuals. The older man „only“ had one cut on his skull which had not penetrated the whole thickness of the bone; the blow had come from above, against the parietal prominence and then probably continued further towards the left shoulder (the shoulder blade and collarbone are damaged, so the possible wounds could not be traced in these parts of the skeleton). The skull of the younger man contains two distinct cuts in both temporal bones. Both blows came from above, from the front. Another injury visible on the skull is also remarkable – a stab wound in the back of the skull, which was made with a flat blade. Both men also had a similar injury on their left forearm – a slash injury which broke the ulnar bone in its distal half. In the case of the older man, the blow also hit the inner side of the radial bone; such injuries are characteristic of defensive movements of the forearm. There were no traces of healing in the case of all these injuries and there can be no doubt that both individuals died in a violent way. Although the morphological comparison of both men demonstrated the occurrence of several identical features, their distinct morphological identity should not be expected. A kind of biological link between both men might be indicated by a similar arrangement in the area of the pterion on the skull, however, such a „biological link“ must certainly be verified by genetic testing.

The early medieval double graves of men which were described in the past (Malín: Velímský – Hošek – Stránská 2007; Závist: Motyková – Lutovský 2010; Prague-Lumbe's garden: Smetánka 1992) are related to the Žatec grave through the presence of documented violent actions with no traces of healing which resulted in the death of the investigated individuals. It is quite likely that these pairs of people deposited in a common grave are not only connected through the same time of death and probably also the same circumstances, but also through other, in some cases family ties.

Fig. 1. Žatec. Location of the cemetery within the town

Fig. 2. Plan of the cemetery near the church of St. Vitus in Dvořákova Street (Čech 2004, 92) supplemented by the test pits dug in 2006. Double grave no. 5 is marked

Fig. 3. Grave 5

Fig. 4. Part of the south profile of investigated sector no. 109

Fig. 5. Degree of preservation of individual A from grave 5

Fig. 6. Degree of preservation of individual B from grave 5

Fig. 7. Skull of individual A from grave 5 with a slanting cut on the skull under the parietal prominence on the left

Fig. 8. Left forearm of individual A from grave 5 where a probable slash injury on the radial bone and a fracture of the ulnar bone were documented at the same level

Fig. 9. Slash injuries on both temporal bones of individual B from grave 5

Fig. 10. Detail of the slash injury on the left temporal bone of individual B from grave 5

Fig. 11. Detail of the slash injury on the right temporal bone of individual B from grave 5

Fig. 12. Stab penetrating injury made by a flat blade near the occipital bone of individual B from grave 5

Fig. 13. Left forearm of individual B from grave 5 where the left-hand ulnar bone is interrupted on the left, beneath the middle of the diaphysis and traces of a slash injury are visible on the edge of the distal fragment

Fig. 14. Double graves: 1 – Žatec; 2 – Prague-Lumbe's garden; 3 – Hradiště nad Závistí; 4 – Malín

Table 1. Occurrence of selected non-metric features in individuals from Žatec. Legend: accordance in absence = s, accordance in occurrence of the feature = S, different occurrence of the feature = N

DRAHOMÍRA MALYKOVÁ, JAKUB LIKOVSKÝ, PETR ČECH
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, PRAHA, V. V. I., LETENSKÁ 4, 118 01 PRAHA 1
malykova@arup.cas.cz, likovsky@arup.cas.cz, cech@arup.cas.cz

PETR VELEMÍNSKÝ
ANTROPOLOGICKÉ ODDĚLENÍ, NÁRODNÍ MUZEUM, VÁCLAVSKÉ NÁM. 68, PRAHA 1, 115 79
petr_veleminsky@nm.cz